

UDK:323/327:94(575,1)

Oybek RASHIDOV,
Toshkent moliya instituti professori, tarix fanlari doktori (DSc)

O'zMU professori A.Yermetov taqrizi asosida

XX ASRNING 20-YILLARIDA SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDAGI KADRLAR SIYOSATI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston SSRda sovet boshqaruvidagi kadrlar siyosati o'rganilgan. Muallif tomonidan sovet boshqaruvi davrida Markaz tamonidan milliy siyosiy rahbarlar faoliyatiga ishonchsizlik bilan qaralishi, ularning ishlariga asossiz aralashuvlarning bo'lishi hamda ular kuchli nazorat ostiga olinganligi yoritilgan. Og'ir siyosiy vaziyatda faoliyat yuritgan mahalliy rahbar xodimlarning ko'pchiligi Markaz topshiriqlarini bajarish bilan birgalikda mamlakat manfaatlarini ham himoya qilib kelganliklari e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: Partiya, bolshevik, milliy ziyolilar, jadidchilik, millatchilik, shovinizm, mahalliy lashtirish, guruhbozlik, rusiyazon, proletariat.

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ В 20-ГОДЫ XX ВЕКА

В статье изучается деятельность правительство большевиков Туркестанской АССР в области национальной политики. Автором освещается, что при советской власти Центр с недоверием относился к деятельности национальных политических лидеров, наличию необоснованного вмешательства в их дела, в которых они жестко контролировались. Уделено большое внимание деятельности местных руководителей, которые, не смотря на тяжелую политическую ситуацию, наряду с выполнением жестких указаний власти Центра отстаивали интересы родного края.

Ключевые слова: Партия, большевик, национальная интеллигенция, джадидизм, национализм, шовинизм, локализация, кампанийщина, русскоязычный, пролетариат.

PERSONNEL POLICY OF THE SOVIET POWER IN THE 20S OF THE 20TH CENTURY

In the article activity the government of Bolsheviks Turkestan ASSR in the field of national policy is studied. The author lights the period of the Soviet management, her mistrust to local heads both groundless intervention, and rigid control of the Center. Much attention of activity of local heads that, despite heavy political situations, along with performance rigid the indication of the Central power defended interests of the native land is paid.

Key words: Party, bolshevik, national intelligentsia, Jadidism, nationalism, chauvinism, localization, group ideology, rusophone, proletariat.

Kirish. Turkiston mintaqasida sovet hokimiyatining dastlabki yillarida TASSR, BXSr, XXSR va keyinchalik O'zbekiston SSRda bolsheviklarning mahalliy kadrlar orasiga nifoq solishi va ularning bir-biriga qarama-qarshi qilib qo'yilishi sovetcha boshqaruvning o'ziga xos xususiyati edi. Buning oqibatida boshqaruv tizimida faoliyat yuritgan milliy rahbar kadrlar uch guruhga ajraldi. Birinchi guruhga Markaz topshiriqlarini bajarish bilan birgalikda milliy manfaatlarini unutmagan holda ish olib borgan rahbar kadrlarni kiritish mumkin. Ular boshqaruvda boy tarixiy an'analarni saqlab qolib, uni milliy ruhda rivojlantirish, shu bilan birgalikda bolsheviklar tajribasining kerakli tomonini o'zlashtirish orqali uni hayotga tatbiq qilish tarafdori bo'ldilar. Ushbu guruhga kirgan mahalliy kommunistlar yurt kelajagi yo'lida mustamlakachilik tuzumiga qarshi bo'lgan yashirin tashkilotlar bilan ham aloqa bog'lab turganlar. Ikkinchi guruh milliy manfaatlarini unutmagan holda, bolsheviklar milliy siyosatidan og'ishmasdan, Markaz topshiriqlarini so'zsiz bajarib kelgan mahalliy kommunistlardir. Ular bolshevikcha g'oyalarning asl mohiyatini tushunib etmadilar hamda kommunistik partiya oldidagi sadoqatlarini namoyon etdilar. Uchinchi guruhni esa bolsheviklar milliy siyosatiga muxolifatda bo'lgan rahbar kadrlar tashkil etdi. Ushbu guruhga kirgan kadrlar o'z navbatida ikkiga ajraldi: 1) Mamlakat hududida yashab, boshqaruvni isloh qilish va undan bolsheviklarni surib chiqarish harakatida bo'lgan, mavjud tuzumga yashirin muxolifatda bo'lgan kadrlar; 2) Bolsheviklar g'oyalariiga murosasiz munosabatda bo'lib, mustamlakachilik siyosatining asl mohiyatini oshkor etgan holda vatanni tark

etgan muhojir kadrlar. Bular mamlakat ichidagi yashirin muxolifatchilar, qisman o'z g'oyalariiga maslakdosh bo'lgan mahalliy kommunistlar bilan ham aloqa bog'lab turdilar.

1925 yilning 6-12 fevralida Buxoroda bo'lib o'tgan O'zbekiston Kompartiyasining I ta'sis s'ezdida O'zbekiston KP(b) tashkiliy jihatdan rasmiylashtirildi. O'zbekiston KP (b) tashkil etilgan dastlabki yillarda uning tarkibida 20 mingga yaqin kommunist bo'lib, ular o'zbeklar (42,16 foiz), qoraqalpoqlar (0,01 foiz), ruslar (40,43 foiz), tatarlar (3,53 foiz), qozoqlar (1,45 foiz), tojiklar (3,42 foiz), qirg'izlar (1,02 foiz) va boshqalardan iborat bo'lgan [1]. Kompartiya respublikada sovet boshqaruvi tizimida faoliyat yuritayotgan kadrlarning o'rini belgilab, doimiy ravishda o'zining ta'sirini mustahkamlab bordi.

O'zining tarkibiga ko'plab kommunistlarni birlashtirgan Kompartiya bu paytda respublikada amalda hokimiyatni o'z qo'lga olgan. Bolsheviklar har bir xodimdan partiya oldida o'z sadoqatini namoyon qilishini xohlar va uning yo'lidan og'ishganlar ayovsiz jazolangan. Davlat apparati va partiya saflaridagi Markazdan yuborilgan va ba'zi mahalliy xodimlarning xatti-harakatlari tufayli mamlakat manfaati yo'lida xizmat qilayotgan kadrlar shubha ostiga olingan. Natijada kommunistik partiya saflarida guruhbozlik, tarafdashlik va o'zaro janjallar sun'iy tarzda avj oldirildi. Masalan, shu davrda Samarqand viloyati partiya tashkilotlarida bir guruh bilan ikkinchisi o'rtasida ziddiyatga kelib chiqib, hatto ular o'rtasida otishma sodir bo'lgan[2]. SHuningdek, Surxondaryo viloyatida hokimiyat uchun partiya a'zolari o'rtasida ochiqchasiga kurash boshlanib ketgan.

Viloyat ijroiya qo'mitasi raisi Isoxo'jaev jinoyat qidiruv bo'limi boshlig'iga Surxondaryo viloyati partiya komiteti (obkomi) sekretari A.Karimov ustidan yashirin kuzatuv uyushtirishni topshiradi. GPU tomonidan tez orada bu maxfiy holatlar ochib tashlanib, aybdorlar jazolanadi. 1925 yil sentyabrda bo'lib o'tgan O'zbekiston KP(b) MK IV plenumi V.I.Ivanov "o'z ishiga sovuqqon bo'lgan kishilarga nisbatan shafqatsiz bo'lishimiz, boshqalar ishini engil-elpi olib borish mumkin emasligini his qilishlari uchun ba'zilarini hatto o'ldirishga majbur bo'lamiz" degan edi [3].

Davlat idoralarining mahalliyashtirilishi jarayoni borayotgan bir vaqtda ham Markazdan jo'natilgan rahbarlarning mahalliy kadrlarga bo'lgan munosabati o'zgaradi. Mazkur sohada eng katta muammolardan biri evropa millatiga mansub xodimlarning mahalliy kadrlarga ishonchsizlik bilan qarashi va ularning erkin faoliyatiga to'sqinlik qilishi bo'ldi. Bunday holat davlat boshqaruvining yuqoridan to quyi bo'g'inigacha bo'lgan barcha tizimida o'zining aksini topgandi. 1925 yil 1 avgustda O'zbekiston SSRda davlat apparatining jamixodimlari 1523 nafar bo'lib, shundan faqat 201 nafari, ya'ni 16,5 foizi o'zbek bo'lgan. 201 kishining 34 foizi mas'ul shaxs, 18 foizi texnik xodim, 6 foizi mutaxassislarni tashkil etgan. SHundan partiya va sovet rahbar xodimlari jami 173 nafar bo'lib, 38 nafari yoki 22 foizi o'zbeklar bo'lgan. O'zbeklashtirish holati shu vaqtda markaziy xo'jalik apparatlarida 27,8 foizni tashkil etgan [4].

Ba'zi muassasalarda faqat evropa millatiga mansub xizmatchilar ishlaganini, mahalliy millatga mansub xodimlarning turli-tuman bahonalar bilan ishga qabul qilinmaganligini ko'rish mumkin. Masalan, Toshkent yangi shahar ijroqo'mi mahalliy ishchilarni xizmatga olmagan. Smeta tuzilganida tajribachilar xarajatining hisobga olinmagani bahona qilinib, ishga qabul qilishning imkoni yo'qligi qayd etilgan [5].

1925 yil 4-5 oktyabr kunlari O'zbekiston SSR MIKning 3-sessiyasida davlat apparatining quyi bo'g'inida sovet boshqaruvini mustahkamlash, mahalliyashtirish ishlari, ish yuritishda mahalliy tillarning o'rni va kamsonli millatlarning ahvoli kabi masalalar muhokama qilingan. Bunda A.Ikromov O'zbekiston SSR MIK faoliyatiga bag'ishlangan hisobot ma'ruzasida davlat apparatining quyi bo'g'inining sovetlashtirish va sobiq Buxoro respublikasi sovet organlarida "yot elementlar" faoliyatiga to'xtalgan. Mazkur yig'ilishda mahalliy kadrlardan bo'lgan Hakimboev ma'ruzachining ba'zi so'zlariga e'tirozli tarzda fikr bildiradi. U sobiq BXSReda faoliyat ko'rsatgan milliy kadrlarni yot elementlar sifatida atash maqsadga muvofiq emasligini sovet apparatida mahalliy kadrlarning etarli darajada tayyorlanmaganligi bilan izohlaydi [6].

Bolsheviklar sovet boshqaruvidagi mahalliy kadrlarning birligiga putur etkazish hamda ular o'rtasida keskinlik vujudga keltirishga urinardi. Ayniqsa davlat apparatidagi mahalliy kadrlarning obro'sizlantirilishi, ularga kuchli bosim o'tkazilishi mamlakatda olib borilayotgan "islohotlar"ning ko'plab xatolarga yo'l qo'yishiga olib keldi. Bunday holat esa sovet boshqaruviga qarshi norozilik va e'tirozlarni keltirib chiqardi. 1925 yil 19-22 noyabrda Samarqand shahrida bo'lib o'tgan O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti plenumi milliy rahbar xodimlardan 18 kishi "Do'stona va samarali ishlash uchun toqat qilib bo'lmaydigan sharoit yuzaga kelganligi munosabati bilan bizni O'zbekistondagi ishdan bo'shatib, RKP(b) MK ixtiyoriga jo'natishimizni so'raymiz. Agar lozim bo'lsa, sababini yanada mufassalroq bayon qilishimiz mumkin" [7] mazmunidagi ariza yozadilar. SHuningdek, ushbu rahbar xodimlar O'zbekistonda olib borilayotgan davlat idoralarining mahalliyashtirilishi ishlariga etarlicha e'tibor berilmayotganligini alohida qayd etganlar. Bunga bolsheviklar tomonidan siyosiy tus berilib, "18 lar guruhi" va

"aksilingilobiy" harakat sifatida baho berildi. "18 lar guruhi" va ularning tutgan yo'li kommunistik partiyada juda ko'p muhokama qilingan. Jumladan, 1925 yil 22 noyabrda II umumio'zbek partiya qurultoyida O'zbekiston partiya tashkiloti kotibi V.I. Ivanov so'zga chiqib, respublikani bolsheviklashtirish, partiya tashkilotlarida lenincha o'zakni yuzaga keltirish uchun qurbonlar berishdan boshqa yo'l yo'qligini uqtirib o'tgan [8].

1927 yilning 12 sentyabrda Markaziy o'zbeklashtirish komissiyasi tomonidan O'zbekiston Kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti mas'ul kotibi Arotskerga 1118-raqamli maxfiy topshiriq hamda uning ko'chirmasi O'zSSR MIK va XKSga yuboriladi. Bunda quyidagilar keltirilgan: O'zbekiston SSR MIK qoshidagi Markaziy o'zbeklashtirish komissiyasi ushbu bilan ma'lum qiladikim, Butun Ittifoq Kommunistik partiyasining O'rta Osiyo byurosi 12-plenumi qarorining 13 moddasida davlat apparatini soddalashtirish va to'g'ri yo'lga qo'yish ishlari o'tkazadigan vaqtda davlat idoralariga hamda ishlab chiqarishga jalb qilingan mahalliy kadrlarning saqlanishiga alohida diqqat qilish ya'ni nazoratda tutish ko'rsatib o'tilgan. Hozirda aksariyat idoralarda ushbu moddani asos qilib olib, erli millat ishchilarini ishdan bo'shatib yubormoqdalar. Bular O'zbekiston SSR Ishchi-dehqon nazorat xalq komissarligi, Moliya xalq komissarligi, Er ishlari xalq komissarligi, Markaziy Ijroiya Qo'mitasi va boshqalar [9]. Darhaqiqat, bolsheviklar tomonidan davlat idoralarini mahalliyashtirish siyosati hayotga tatbiq etilgan bo'lsa-da, bu cheklangan tarzda amalga oshirildi. Markaz boshqaruvni to'laonli ravishda mahalliy millat vakillariga berish niyatidan yiroq edi.

Sergo Orjonikidze 1927 yil dekabr oyida bo'lib o'tgan VKP(b)ning XV qurultoyida so'zlagan nutqida O'zbekistondagi SHo'ro hokimiyati boshqaruv apparatining 61,9 foizini ruslar, faqat 24,7 foizini erli millat vakillari tashkil etganligini tan olib aytishga majbur bo'lgan edi [10]. Buning tasdig'i sifatida O'zbeklashtirish komissiyasining 1927 yil hisobotida keltirilgan barcha komissarliklar va boshqarmalarda faoliyat yuritayotgan xodimlar ichida mahalliy kadrlar salmog'iga to'xtalish joizdir. Jumladan, O'zSSR Markaziy hisobot boshqarmasida 80 nafar umumiy xodim bo'lib, shundan 1 nafar mahalliy evrey (yahudiy) o'zbek tilida ish yuritgan. O'zSSR Moliya xalq komissarligi markaziy apparatida 207 nafar xodimdan 22 nafari o'zbek bo'lib, o'zbeklashtirish 10,6 foizni tashkil etishi, ish yuritish esa 100 foiz rus tilida olib borilayotganligi qayd etilgan [11]. O'zSSR Ichki va tashqi savdo xalq komissarligida 52 nafar xodimdan 2 nafari o'zbek bo'lib, ulardan biri komissar, ikkinchisi kollegiya a'zosi hisoblangan [12]. O'zbekiston Ijtimoiy ta'minot xalq komissarligida 13 nafar xodimdan 3 nafari mahalliy kadrlar bo'lib, ular komissar, komissar noibi va tarjimon bo'lgan [13]. O'zbekiston adliya xalq komissarligi markaziy apparatida shtat bo'yicha 37 nafar xodimdan 6 nafari o'zbek bo'lib, mahalliy kadrlarning salmog'i 16 foizni tashkil etgan [14]. YUqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, markaziy boshqaruv organlarida mahalliy kadrlar birinchi va ikkinchi rahbar lovozimini egallagan bo'lsa-da, shtat tarkibida mahalliy xodimlarning salmog'i juda past bo'lgan.

1928 yil 31 mayda Birlashgan Davlat siyosiy boshqarmasi (OGPU) tomonidan Butunittifoq Kommunistlar (bolsheviklar) partiyasi Markaziy Komitetiga yuborilgan O'zbekistondagi siyosiy kayfiyat to'g'risida ma'lumotlar berilgan. "O'zbek intelligensiyasi orasida shovinizmning rivojlanishi va o'sishi haqidagi agenturaning hujjatli ma'lumotlari" nomli hisobotda mahalliyashtirish, pano'zbekizm, antisovet targ'iboti va boshqa masalalar ko'rib chiqiladi. Bunda milliy manfaatlarni himoya qilib chiqqan vatanparvarlarning mahalliyashtirish siyosatining bir yoqlama olib borilayotganligi haqidagi fikrlari keltirilgan. Jumladan,

Munavvar Qori Abdurashidxonov: “Evropaliklarning o‘zlari mahalliyalashtirish g‘oyasini o‘zlari inkor qilishadi: mahalliy xodimlarni lavozimlarga tayinlashadi, lekin “mos emas” deb ularni tez haydashadi, milliy kadrlarni tayyorlashmaydi. Bilimli insonlar “ideologiya” sababli chetlashtiriladi, ruslarga esa hech qanaqa to‘siq qo‘yishmaydi” [15].

Ushbu hisobot materiallarida mahalliyalashtirish masalasiga milliy matbuotning munosabati ham o‘rganilgan. Jumladan, “Mushtum” jurnalida keltirilgan maqolada shunday deyilgan: “O‘zbek davlat kinosida bor-yo‘g‘i 1ta qorovul o‘zbek. Garchi mahalliyalashtirish favqulodda masala bo‘lsa ham lekin unga intilsang millatchilik aybini olasan...” [16].

Mahalliyalashtirish ishlari etarlicha nazorat qilinmaganligi va ba‘zi evropa millatiga mansub rahbarlarning e‘tiborsizligini oqlash maqsadida Rossiya kommunistlar partiyasi O‘rta Osiyo byurosining boshlig‘i Zelenskiy shunday degan edi: “Ko‘p o‘rtoqlar mahalliyalashtirish deganda butun idora ishlarini erli xalqqa topshirish deb, yoki ularning hukumat apparatida miqdoriga munosib suratda qatnashishlari deb anglaydilar. Bu usulda ma‘no berish milliy shovinizm ko‘rinishidan boshqa narsa emas. Mahalliyalashtirish hukumat apparatini erli xalq manfaatiga yaqinlashtirishdan boshqa narsa emas. Bu yaqinlashtirishga ruslar tomonidan erli xalq tilini o‘rganish yo‘li bilan ham erishish mumkin” [17]. Demak, sovet hokimiyatining O‘zbekistonda yuritgan milliy siyosatida yangi hisoblangan davlat idoralarini mahalliyalashtirish

masalasi ham bolsheviklar foydasiga xizmat qilishi belgilangan edi.

1928 yil 11 dekabrda SSSR MIK IV sessiyasi yig‘ilishida SH.Eliava O‘zbekiston SSRda faoliyat yuritayotgan mahalliy kadrlar faoliyatiga ishonchsizlik bildirib, chetdan rusiyazabon kadrlarni olib kelishni kun tartibiga qo‘yadi. Uning so‘ziga ko‘ra “O‘zbekiston Respublikasida ishchi proletariati yo‘q. O‘zbekistonda proletariat – bu juda noaniq kategoriya... U erda malakali ishchilar yo‘q. Agar u erda shunday ishchilarning bo‘lishini istasak chetdan rus va ukrainlardan ko‘proq kadrlarni olib borishimiz kerak” [18] deydi. O‘zbekiston SSRda davlat idoralarini mahalliyalashtirish uch yillik rejasini asosida erli millatga mansub kadrlar tayyorlanayotgan bu paytda yuqoridagi taklif mantiqsiz ko‘rinardi. Ammo, ilgariydek Rossiya, Ukraina va boshqa sovet respublikalaridan O‘zbekiston SSRga “tajribali” kadrlar muntazam jo‘natilib turildi.

Xulosa. O‘zbekistondagi sovet partiya va xo‘jalik rahbarlari Markaz buyruqlarini bajarishga majbur qilindi. Natijada milliy etakchilar bunday sharoitda milliy masalada adolatli va xolis siyosat yuritishda o‘jiz qolib, bolsheviklar partiyasining ijrochilariga aylanishdi. Davlat idoralarini mahalliyalashtirish jarayonida Markazdan jo‘natilgan “tajribali” kadrlar va rusiyazabon rahbar xodimlar tomonidan qanchalik to‘sqinliklar bo‘lishiga qaramasdan milliy kadrlar sohani ijobiy tomonga siljitish uchun astoydil kurashdilar.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбек Совет Энциклопедияси. 13 жилд. – Т., 1979. – Б.501.
2. Хайдаров М. Ўзбекистонда совет давлати бошқарув тизими: шаклланиши, босқичлари ва моҳияти (1917–1941 йиллар). – Т.: Abu matbuot-konsalt, 2012. – Б.133.
3. Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi arxivi, 2040-hujjat, 3-varaq.
4. Норжигитова Н. XX асрнинг 20 – 30 - йилларида Ўзбекистонда сиёсий элитанинг миллий таркиби // “Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар: тарих ва ҳозирги замон” мавзусидаги илмий – амалий анжуман материаллари. – Т., 2003. – Б.127.
5. Murod N. Yerlilashtirishdagi ichki ko‘rinishlar // “Qizil O‘zbekiston”. 1925 yil 7 sentyabr. 219-son.
6. O‘zbekiston MA, R-86-fond, 1-ro‘yxat, 2400-ish, 53-varaq.
7. Ўзбекистонда XX асрнинг 20 – 30-йилларидаги сиёсий ва ижтимоий жараёнлар (Архив ҳужжатлари ва бошқа материаллар асосида). – Т.:Navro‘z, 2014.– Б.3.
8. Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi arxivi, 2040-hujjat, 3-varaq.
9. O‘zbekiston PAA, 58-fond, 4-ro‘yxat, 494-ish, 46-varaq.
10. Jo‘raev N, Karimov Sh, O‘zbekiston tarixi.O‘zbekistonsovet mustamlakachilik davrida. Ikkinchi kitob. – Т.: Sharq, 2011.– Б.350.
11. O‘zbekiston PAA, 58-fond, 4-ro‘yxat, 592-ish, 46-varaq.
12. O‘zbekiston PAA, 58-fond, 4-ro‘yxat, 592-ish, 45-varaq.
13. O‘zbekiston PAA, 58-fond, 4-ro‘yxat, 592-ish, 44-varaq.
14. O‘zbekiston PAA, 58-fond, 4-ro‘yxat, 592-ish, 48-varaq.
15. ЦК РКП (б) – ВКП (б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918-1933 гг. Сборник документов. Составители: Л.С.Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. – Москва.: РОССПЭН, 2005.– С. 575.
16. ЦК РКП (б) – ВКП (б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918–1933 гг. Сборник документов. – Москва.: РОССПЭН, 2005.–С. 577.
17. Junay. Turkistonda yerlilashtirish // “Yash Turkistan”. 1930 yanvar №1.– B.8.Nashrga tayyorlovchi Ayaz Tahir. 1-cild (1-13 sayilar). –Istanbul. 1997.
18. Мустафа Шоқай. Шығармаларының толық жинағы. 12 томдық. Т. IX. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2014.–Б.358.